

Müasir Azərbaycan dili və terminologiya

Tünzalə Baxşiyeva
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya üzrə elmlər doktoru
tunzale-111@mail.ru

Mifonimlər

Açar sözlər: mifonim, mifoantroponimlər, mifotoponimlər, mifozoonimlər, leksem

Ключевые слова: мифоним, мифоантропонимы, мифотопонимы, мифозоонимы, лексема.

Key words: mythonim, mythanthronyms, mythoponyms, mythozoonyms, lexemes

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı mifonimlərlə zəngindir. Mifonim – adətən qədim miflərdə, əsatir, əfsanə, nağıllarda işlədilən və hər hansı bir onomastik sahəyə daxil olan uydurma obyekt adı. Buraya ən çox mifoantroponimlər, mifotoponimlər, mifozoonimlər, mifofitonimlər, mifopersonimlər, habelə teonimlər daxildir. (1.s.300) İnsan mifik təfəkkürünün məhsulu olan mifik obrazların, obyektlərin və s xüsusi adların tədqiq edən sahə mifonimiya adlanır. Mifik adlar milli mədəniyyətimizin bir hissəsi, parçasıdır.

Mif xalq mədəniyyətinin əsasını təşkil edir və miflərdə dünya, təbiət, həyat haqqında xalqın düşüncəsi əks olunur. Mifoloji leksika xüsusi tip semantik adlar toplusudur. Leksikanın digər layları ilə müqayisədə mifoloji leksika daha sabit və az dəyişəndir. Mifologiyayı qədim insanların təbiətin, cəmiyyətin sirlərinin bədii izahı adlandırma bilirik. Mifoloji leksika çox geniş anlayış ifadə edir. Mifonimlər zəngin semantikəli sözlərdir. Onların əhatə dairəsi genişdir.

Mifonimlər Azərbaycan folklorunda qorunub saxlanan çox əsrlik yaradıcılıq məhsuludur. Xalqımızın rəngarəng fantaziyası mifonimlərdə özünü daha qabarıq göstərir. Onlar qədim dövrlərə aid xalqın düşüncəsi, təfəkkürü, dünyagörüşü haqqında aydın və dolğun təsəvvür yaradır. Əsrlər boyu xalqın yaddaşında bu günümüzdə qədər gəlib çatan folklor nümunələrini mifonimlərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Mifonimlərin tədqiqi etməklə xalqımızın əski milli-mədəni təsəvvürləri müəyyənləşdirmək mümkündür.

Mifoloji leksikanın araşdırılması linqvokulturoloji baxımdan dəyərlidir. Mifoloji görüşlər insanların inancları və sitayiş etdikləri dinin görüşləri, düşüncələri ilə bağlıdır. Nağıl və dastanlarda, rəvayətlərdə, əfsanələrdə işlənən mifonimlər mətnə xüsusi gözəllik verir, spesifik cəhətlər, keyfiyyətlər gətirir. Azərbaycan onomastikasının son dövrlərdəki nailiyyətlərinə baxmayaraq mifonimlər hələ az öyrənilmiş sahələrdəndir. Mifonimlər dil vahidləri kimi dil sistemində əhəmiyyətli rola malik olub dilin incəliklərini özündə yaşadır.

Mifoloji leksika ilə bağlı araşdırmaların məqsədi dilin keçdiyi tarixi inkişaf yolunu, dilin lüğət tərkibini tədqiqi etməkdir. Dilimizdəki mifonimlərin tədqiqi bir çox leksemlərin səciyyəvi xüsusiyyətini dəqiqləşdirməyə, müxtəlif folklor mətnlərinin leksikasını araşdırmaq, onların səciyyəvi xüsusiyyətərini müəyyən etməyə geniş fürsət yaradar. Alimlər belə nəticəyə gəlirlər ki, tarixi inkişafın ilkin mərhələsində bütün xalqlar mif yaratmışdır. Miflərin tarixi-müqayisəli tədqiqi ilə müəyyən edilmişdir ki, ilkin miflər ən çox təbiət hadisələrinə heyvanlara və səma cisimlərinə aid idi. (2. s 103)

S. Abdullayevanın mifonimlərlə bağlı verdiyi bölgü diqqəti cəlb edir. Müəllif mifonimlərə aşağıdakı adları aid edir:

1. Peyğəmbər və əfsanəvi şəxsiyyət adları.
2. İlahə və pəri adları
3. Div adları.
4. Div cinsindən olan yarı əfsanəvi pəhlivan adları
5. Cin, dərviş adları.
6. Qeyri-real məkan, yer adları.
7. Qeyri – real şəraitdə doğulan qəhrəman adları.
8. Əfsanəvi quş və heyvan adları (3. s. 16)

Bəzən nağıllarda mifik adların yaranması izah olunur. Məsələn, “Bənidaş şəhərinin sirri” nağılında şəhər barədə məlumat verilir ki, tilsim nəticəsində şəhərdə hər şey daşa dönüb, bircə nəfər şəhərin ortasında yarıya qədər daş, qurşaqdan yuxarı adam qalıb. Buna görə də şəhər Bənidaş adlanıb. Bəni ərəb dilində “övlad”, “nəsil, tayfa” mənalarını ifadə edir. (4. s.50)

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki sözlər mənşəyinə görə iki qrupa bölünür: türk mənşəli sözlər, alınma sözlər. Dilimizdəki sözlərin böyük əksəriyyəti türk mənşəlidir. Folklorumuzdakı mifonimləri mənşəyinə görə araşdırdıqda məlum olur ki, onların tərkibində türk mənşəli sözlərlə yanaşı alınma sözlərə təsadüf edilir. Folklor nümunələrindəki mifonimlərin tərkibində ərəb və fars mənşəli sözlərə

rast gəlmək mümkündür. Türk mənşəli mifonimlərə Nar qızı Nardan Xatun, Təpəgöz, Kəlləgöz, ərəb və fars mənşəli mifonimlərə Səməndər, Hürizad, Pərizad, Şəms Qəmə, Səlsəbil və başqalarını nümunə göstərmək olar.

Azərbaycan folklorunda rast gəlinən alınma onomastik vahidlərin arasında mifohidronimlərin özünəməxsus yeri vardır. Mifohidronimlərə mifik su obyektlərinin adları aiddir. Folklorda Dirilik suyu, Abi-həyat, Abi-kövsər və s. mifohidronimlərə rast gəlinir. Mifik təsəvvürə görə, dirilik suyundan kim içsə, o bir andaca ölümsüz olur deyirlər. Dirilik suyu haqqında mifik təsəvvürlərə başqa xalqların folklor nümunələrində təsadüf olunur.

Abi-həyat mifohidroniminə Azərbaycan folklorunda daha çox rast gəlinir. İnsan həmişə həyat və ölüm məsələsi barədə düşünmüş və bu da ədəbi həyatı əldə etmək mifik ideyalarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Bununla bağlı müxtəlif mifik təsəvvürlər yaranmışdır. Əfsanəyə görə, zülmətdə olan bir çeşmənin suyu, dirilik suyu Abi-həyat adlanır. Bu suyu içən nə qocalır, nə də ölür. “Əsli və Kərəm” dastanında “Abi-həyat” bulağının adı çəkilir:

Abi-həyat kimi daim axarsan,
Haqqın camalına hərdən baxarsan,
olana-dolana evlər yıxarsan,
Mənim Əslim buralardan keçdimi?

“İskəndərin qaranlıq dünyaya getməsi” nağlında Abi-həyat bulağının suyundan Xızır içir. N.Gəncəvinin “İskəndərnamə” poemasının “Şərəfnamə” hissəsində İskəndərin dirilik suyunu axtarmasından danışılır. İskəndər zülmətdəki dirilik suyunu (Abi-həyat) axtarmağa gedir. Bu səfərə ona Xızır köməklik edir. Xızır dirlik bulağını tapır:

Doyunca həm çimdi, həm də yuyundu.
Doyunca içdi o həyat suyundan
Əbədi içdi o həyat suyundan
Əbədi həyata çatdı arayan (5.s.251)

Folklorda rast gəlinən mifohidronimlərdən biri də abi-kövsərdir. Abi-kövsər cənnətdə Kövsər bulağının suyudur. “Qurbani” dastanında abi-kövsər mifohidroniminə təsadüf olunur.

Qəflətdən ayıldım, açdım gözüümü,
Xaki-övliyəyə sürtdüm üzümü,
Dindirdilər, haqq danışdım sözüümü,
Al, iç *abi-kövsərdən*, qan, dedilər.

Folklorda Abi-kövsər mifohidronimi yanaşı Kövsər də işlənir. Abi-kövsər, Kövsər bulaq adlarının folklorda işlənməsi islam dini ilə bağlıdır.

Səyyad deyər, sənə namə gətirdim,
İçmişəm *Kövsərdən* bada, gəlmişəm. (Səyyad və Sədət)

Bir aya bənzər qabaq,
Kövsərə bənzər dodaq. (Tahir və Zöhrə)

İslam dini ilə əlaqədar folklorumuzda işlənən mifohidronimlərdən biri də Səlsəbildir. Səlsəbil cənnətdə yüngül, dadlı sulu çeşmənin adıdır.

Girdim bağa, bağım təğayir oldu,

Xoryat əli dəydi, tağ ayir oldu.

Gözüm gördü, aqlım təğayir oldu.

Çayi-səlsəbilin zülalın gördüm. (Novruz)

Nağıllarda mifik heyvanların adına tez-tez təsadüf olunur. Mifozoonim – Real həyatdan mövcud olmayan, əsatiri səciyyəli canlının, varlığın xüsusi adı: Div, ağ div, qara div, Ağ qoç, Simurq, Əjdaha, Nasnaq, Səməndər, Qaqnus, Dülbül, Ədabil (quşu), Hühütə Huma Cənnət quşu, Qızıl öküz, Yer öküzü, Yusif-Nəsib. (1 s. 300).

Azərbaycan folklorundakı mifozoonimlərdən biri də divlərdir. Əksər hallarda div mənfi surətdir. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə fars mənşəli div sözü belə izah olunur: Div - şərq nağıllarında müsbət qəhrəmanlara qarşı qoyulan çirkin, eybəcər, həddən artıq cəsamətli, buynuzlu əfsanəvi vücutlu heyvan (6, s. 650). Nağıllarımızda divlərə maraqlı adlar verilir: Ağ div, Qara div, Kərə div, Əş-əş div, Devi-cadu və s.

Azərbaycan folklorunda geniş yayılmış mifonimlərdən biri də Səməndər quşunun adıdır. “Moltanı padşahı” nağılında əfsanəvi Səməndər quşunun adına rast gəlirik. Nağılda göyərçinlər söhbət edərkən deyirlər: “Ay bacılı, gərək o oğlan o qədər gözləyə ki, Səməndər quşu od tutub yana, onun külünün içindən bir qor kimi yumurta çıxa, o külün qırağınan bir çiçək göyərə, o çiçək Səməndər çiçəyidir. Özü də onu köklü qopartmaz olmaz, onda o adam özü də yanıb, kül olar. Gərək çiçəyi elə qoparda ki, kökü yerdə qala”.

Əfsanəyə görə, Səməndər quşu dərya kənarında yaşarmış. Dimdiyi poladdan, ayaqları daşdanmış. Səməndər hər dəfə ayaqlarını dimdiklədikdə oradan qığılcım qalxar və quşu alov basarmış. Quş alovlanıb yandıqda özünü suya atarmış. Başqa bir əfsanəyə görə, Səməndər nəhəng bir quşdur. Yeddi ildən bir yumurta yumurtlayır, özünü yumurtaya sürtüb, oradam qığılcım çıxardardı.

“Ərəb və fars sözləri lüğəti”ndə fars mənşəli səməndər sözünün İran əsətirində odda yaşayan bir heyvan, su kərtənkələsi mənalarını daşıdığı qeyd edilir. (4.s 548) Səməndər quşunun istər əfsanələrdə, istərsə də nağıllarda odla əlaqədar olduğu göstərilir. Dastanlarımızda səməndər quşundan bəhs edilir.

Çoxu aşıqlığı asan şey sandı,
Cəfasını gördü, çox tez usandı,
Abbas bir pərinin oduna yandı,
Görənlər dedilər: bax, səməndərdir. (Abbas və Gülgəz)
Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında səməndər mifoniminə rast gəlinir:
Qaldım səməndərtək qəm dəryasında;
Yandı balü-pərim nara dəyməmiş.

Dastanlarda təsadüf olunan mifozoonimlərdən biri də Düldüldür. Düldül Həzrət Əlinin atının adıdır.

Mərdi iyid mərd deyər mərd oğlu mərddən,
Sərraf olan seçər ləli gövhərdən,
Düldülün sahibi ya Şahi-mərdan,
Ağa, məni dərdə salan gəlindi! (Seydi və Pəri)

Azərbaycan nağıllarında təsadüf olunan mifozoonimlərdən biri də dara, çətinə fəlakətə düşənlərin xilaskarı Zümrüd quşudur. Bu quş qəhrəmanları yeraltı dünyadan işıqlı dünyaya çıxardır, tükünü yandırdıqda köməyə gəlir. Zümrüd ərəb mənşəli söz olub, “yaşıl rəngli qiymətli daş” mənasında işlənir. Görünür, xilaskar quş yaşıl rəngdə təsəvvür etdiklərdindən ona bu adı vermişlər.

Nağıllarımızda Simurq quşu adına da rast gəlirik. Bu quşun adı nağıllarda Zümrüd quşu ilə əvəz edilir. Quşların hər ikisi eyni işi görür, xeyirxahdır. Tədqiqatçılar Simurq quşu haqqında maraqlı fikirlər söyləmişlər: “Simurq quşunun böyüklüyü, qoçaqlığı tədqiqatçıları belə qənaətə gətirmişdir ki, çoxluğun işini gördüyündən ona Simurq, yəni otuz quş adı vermişlər. Bəzi alimlər isə bunu siyah mürğ (qara quş) kimi izah edirlər.” (7. s.262)

Nağıllarda rast gəlinən mifozoonimlərə at adları da aiddir. Nağıllardakı qeyri-adi, möcüzəli atlardan biri dəryadan çıxdığı üçün) “Şah oğlu Bəhrəmin nağılı”nda Dərya atı adlanır.

Folklorda rast gəlinən mifik obrazlardan biri də pərilərdir. Folklorumuzda pərilər gözəllik rəmzi, simvoludurlar. Məsələn, Başına döndüyüm, ay qəşəng pəri; Adətdir, dərərlər yaz bənövşəni! (*Qurbani*) Misilsiz gözəlliyi təsəvvür edərkən belə bir ifadə işlənir: “Aya deyir sən çıxma mən çıxım, günə deyir sən çıxma mən çıxım”. Pəri fars mənşəli

leksik vahiddir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində pəri sözü belə izah olunur: “Pəri- əsatirdə cinlərin çox gözəl və cazibəli şəkildə təsəvvür olunan qismi” (6 s. 498).

D.Əliyeva pəri mifonimi barədə yazır ki, mifonim pəhləvi dilində Pairk formasında işlədilir, cin, qadın cin mənalarını verir. “Avesta”da bu mifonim Pairika formasında işlədilir və çox eybəcər qadın kimi təsvir edilir. Zərdüşə ona düşmən kəsilməyə üç varlığı lənətləyir ki, onlardan biri də Pəridir. (8.s.107)

Əksər Azərbaycan nağıllarında pərilər su ilə bağlıdır. Nağılların çoxunda onlar göyərçin cildində olurlar, bəzən ceyran cildində çay sahillərinə və ya bulaq başına gəlirlər. “Tapdıq” nağılında xeyirxah pəri-göyərçin obrazına rast gəlinir. Pərilər cildlərini çıxardandan sonra onlar gözəl qıza çevrilirlər. Pərilərin geyimlərini ələ keçirəndən sonra onlar çılpaq qalması deyə, bir sıra işləri yerinə yetirməyə razılaşırlar. Folklorda bəzən pərilər öz cildlərini çıxarıb adi qız kimi qəhrəmanlara əvəz edirlər “Məlik Cümşüdün nağılı”nda Fəxr-i-süleymanda padişahlıq edən pərilər padşahın qızı Məleykə Cahən Əfruz xanımın divlərdən, pərilərdən ibarət qoşunu vardır. “Hatəmin nağılı”nda pərilər ölkəsi Gülüstani – İrəm yer adına, pərilər padşahın qızı Mələkxatun mifoniminə rast gəlirik. Onun qarovulçuları divlərdir.

Nağıllarımızda pərilər çox gözəl qızlar kimi təsvir edildiyindən zaman keçdikcə pəri sözü də gözəl qız mənasını ifadə edən söz kimi işlənmişdir. Görünür, bu nağıllarımızda pərilərin öz göyərçin donunu çıxarıb, ya da adi qız kimi qəhrəmanlara əvəz etməsi ilə bağlıdır. Nağıllarda misilsiz gözəlliyi təsəvvür edərkən belə bir ifadə işlənir: “Aya deyir sən çıxma mən çıxım, günə deyir sən çıxma mən çıxım”.

Folklorumuzda pərilər gözəllik rəmzi, simvoludurlar. Buna görə də müasir dövrdə pəri leksik vahidindən şəxs adı kimi geniş istifadə olunur. Pəri leksik vahidi antroponimlərin tərkibində tək işlənməklə yanaşı, həm də iki komponentli şəxs adlarının tərkibində də işlənir. Məsələn, Nazpəri, Gülpəri, Aypəri və s.

“Kəl Həsənin nağılı”nda Pərizad pəri adına rast gəlinir. Pərizad bu gün də Azərbaycanda qız adı kimi işlənməkdədir. Pərzad /Pərizad – fars mənşəli olub, pəri+zad (ə) sözlərindən ibarətdir. “Pəridən doğulmuş, pəri balası” mənasında, məcazi anlamda “gözəl ananın gözəl balası” deməkdir.

Folklorda pərilərin oxşar variantı olan hurilər öz əksini tapmışdır. Huri ərəb mənşəli sözdür və “cənnət qızı” mənasını ifadə edir. Huri sözündən gözəlin epitetlərindən biri kimi istifadə edilir. Məsələn, Səndən

qeyri huri görsəm, sevmərəm; Qaldır rübəndini, görüm gül üzünü (“Koroğlu” dastanı) “Bəxtiyarın nağılı”nda Hurizad pərilər padşahının qızıdır. Azərbaycanda Hürzad şəxs adı işlənməkdədir. Huri leksik vahidi mələk sözü ilə semantik əlaqəyə girərək mürəkkəb söz yaradır. Məsələn, huri-mələk sözü dilimizdə işlənməkdədir.

Azərbaycan nağıllarında çoxlu mifotoponimlərə təsadüf olunur. Mifotoponim –adətən, qədim miflərdə, əfsanələrdə, əsatir və nağıllarda işlənən toponimlərdir. “Şah oğlu Bəhrəmin nağılı”nda Qaf dağı, “Hatəmin nağılında Gülüstani-İrəm”, “Reyhanın nağılı”nda, “İbrahim” nağılında Ənbərquh dağ adına, “Bənidaş şəhərinin sirri” nağılında Bənidaş, “İskəndərin Qaranlıq dünyaya getməsi”nağılında Qaranlıq dünya və s. mifotoponimlərə rast gəlinir. “Hatəmin nağılı”nda pərilər ölkəsi olan Gülüstani – İrəm yer adına təsadüf olunur. Gülüstani – İrəm - 1) Şərq əsatirində -Yəməndə olduğu rəvayət edilən əfsanəvi bir bağ, 2) məc. behişt, cənnət. (4. s. 247)

Azərbaycan nağıllarında rast gəlinən mifik onomastik vahidlər arasında mifofitonimlərin özünəməxsus yeri vardır. Adətən qədim miflərdə, əsatir və nağıllarda işlənən fitonimlər mifofitonimlər adlanır. “Tapdığım nağılı”nda möcüzəli Xəbər ağacı vardır. O, hər şeyi görür və hər şeydən xəbərdardır. Xəbər ağacı baş vermiş hadisələri Şəms xanıma danışır.

Azərbaycan nağıllarında mifik bitki adlarına rast gəlinir. “Yetim İbrahim” nağılında Səməngül mifofitoniminin adı çəkilir. Qeyri-adi olan bu çiçək torpaqda bitmir, divin dustaq etdiyi qızın qanından əmələ gəlir. Qızın burnundan axan hər damla Səməngülə çevrilirdi. Fars dilində səmən “yasəmən ağacına və gülünə” deyirlər. Səməngül “yasəmən gülü” deməkdir. (4 s. 548)

Folklordakı mifonimləri tədqiq etmək onu yaradan türklərin mənəvi, psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənmək, əski dünyagörüşünü araşdırmaq deməkdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. M.Adilov A.Paşayev. Azərbaycan onomastikası (izahlı terminoloji lüğəti). Bakı: Nurlan, 2005, 487 s.
2. R.Qafarlı. Mif və nağıl. Bakı. 1999. ADPU. 448 s.
3. Abdullayeva. S. Mifonimlər. Azərbaycan onomasitikası problemləri. V konfrans. 1995.
4. Ərəb-fars sözləri lüğəti. Bakı: Azərb.SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, Yazıçı. 1984. 1036 s.

5. N.Gəncəvi. İskəndərnamə. Bakı. 1983, Bakı. 648 s.
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti.III c., Bakı: Elm, 1983, 555 s.
7. V.Vəliyev. Azərbaycan folkloru. Bakı. Maarif. 2005.s. 368
8. Əliyeva D. Onomastik fahidlərin folklorada təzahürü. Bakı: Maarif, 2016, 320 s.

Тунзала Бахшиева

Мифонимы

Резюме

В статье исследуются мифонимы, встречающиеся в фольклоре. Мифонимы подразделены на группы: мифоантропонимы, мифотопонимы, мифозоонимы, мифогидронимы, разъясняются их значения. Исследование мифонимов представляет интерес для изучения мировоззрения, моральных принципов азербайджанского народа в древнейшие времена. Семантика мифонимов сложна. Они широко распространены. Исследования, связанные с мифологической лексикой позволяют проследить исторический путь развитие языка, дают возможность исследовать словарный состав. Исследования мифонимов помогают уточнять характерные особенности ряда лексем, исследовать лексику различных фольклорных текстов, выявлять их характерные черты. Изучение мифонимов лингвокультурологической точки зрения имеет большую ценность.

Tunzala Baxshiyeva

Mythonims

Summary

Mythonims encountered in folklore are researched in the article. Mythonims are derived into the following groups as mythanthroponyms, mythoponyms, mythozoonyms, mythophytoneum and myhohydrans. Investigation of mythonims is important from the point of learning the world-outlook, moral world of ancient Azerbaijanis. Mythonims are semantically rich words. Their coverage is very large. Researches related with mythological lexicology give opportunity to analyze the development of the language and its lexicography. Investigation of mythonims in our language also gives opportunity to define more precisely the specific features of lexems, to analyze the vocabulary of folklore texts and define their typical characteristics. Analysis of mythonims is very valuable from linguo-cultural aspect.